אכילת מצה בערב פסח שחל בשבת

נמסר בס"ד בהיכל כולל 'דורשי ציון' בשבוע פרשת ויקהל – פקודי שנת תשפ"א בפני רבני הכולל.

ערב פסח השנה שנת תשפ"א, יחול בשבת פרשת צו ויש לדון כיצד הדרך הנכונה והיעילה לערוך את סעודות השבת, כיון שמצד אחד עלינו לערוך את סעודה ראשונה ושניה בפת דוקא, וגם מיבעי לנא 'לחם משנה'.

אך מנגד יש לנו שלש הגבלות ייחודיות לערב פסח:

א. אין לאכול מצה בערב פסח.
ב. אסור לאכול חמץ מסוף שעה רביעית, למחמירים הוא בשעה 11:29.
ג. אסור לאכול 'מזונות' מתחילת 'שעה עשירית' והיא בשעה 15:50.

ויש להקדים כמה יסודות הלכתיים ע"מ שנוכל לירד לעומקם של דברים.

בערב פסח יש איסור מיוחד שהוא 'אכילת מצה' ומקור המנהג הוא מירושלמי בפסחים (פ"י ה"א) וז"ל: א"ר לוי האוכל מצה בערב הפסח כבא על ארוסתו בבית חמיו והבא על ארוסתו בבית חמיו לוקה. תני ר' יודה בן בתירה אומר בין חמץ בין מצה אסור רבי סימון בשם ר' יהושע בן לוי רבי לא היה אוכל לא חמץ ולא מצה לא מצה מן הדא דר' לוי ולא חמץ מן הדא דר' יודה בן בתירה ור' תלמידי דר' יודה בן בתירה הוה. לא תלמידיה דר' יעקב בן קודשיי הוה. אלא בגין דהוה בכור. אמר רב מנא רב יונה אבא הוה בכור והוה אכיל. אמר רב תנחומא לא מן הדא אלא מן הדא ר' איסתניס הוה כד אכיל ביממא לא הוה אכיל ברמשא ולמה לא הוה אכיל הכא ביממא כדי שיכנס לשבת בתאוה.

וכן פסק הרמב"ם הלכות חמץ ומצה פרק ו' הי"ב וז"ל: אסרו חכמים לאכול מצה בערב הפסח כדי שיהיה הכר לאכילתה בערב, ומי שאכל מצה בערב הפסח מכין אותו מכת מרדות עד שתצא נפשו, עכ"ל. ובשו"ע הובאה בסימן תמד ס"א שכתב כי סעודה שלישית של שבת ערב הפסח אי אפשר לאכלה לא במצה ולא בחמץ, וכן הרמ"א בסי' תעא ס"ב מפורשות כתב וז"ל: אבל מצה שיוצאין בה בלילה, אסורים לאכול כל יום ארבעה עשר (ר"ן פרק אלו עוברין בשם הרמב"ם והמגיד פ"ו). וקטן שאינו יודע מה שמספרין בלילה מיציאת מצרים, מותר להאכילו, עכ"ל.

ובלבוש (סי' תעא) הוסיף נופך וז"ל: דכמו שהבועל ארוסתו בעודה בבית חמיו לוקה עליה מכת מרדות מדרבנן על שמראה גודל תאותו, ושהוא להוט ושטוף בזימה, ולא יוכל להתאפק עד שמכניסה לחופה שמברכין עליה ז' ברכות, כן הוא האוכל מצה בערב פסח מראה תאותו ורעבתנותו, שאינו יכול להתאפק להמתין עד הלילה שיברך ז' ברכות קודם שיאכל המצה, כגון ברכות יין, קידוש, זמן, נטילת ידים, בורא פרי האדמה דירקות, וברכת המוציא, וברכת על אכילת מצה, לכן לוקין אותו עליו ג"כ מכת מרדות מדרבנן אם אוכל ביום קודם ברכו כל הברכות הללו, עכ"ל.

אימתי מתחיל איסור אכילת מצה

ומצינו כמה שיטות מאימתי מתחיל זמן האיסור:

א. דעת הבעל המאור, והרא"ש פ"ג סי' ז' – מצה אסורה רק מסוף שעה שישית ואילך – שמשם מתחיל איסור חמץ מדאוריתא.
ב. דעת הריטב"א (פסחים נ') - מצה אסורה מתחילת שעה חמישית שמתחיל איסור חמץ מדרבנן [והקדים את הזמן משיעורם של בעה"מ והרמב"ן בשעתים].
ג. דעת הרמב"ן – מצה אסורה כל היום [וכתבו האחרונים שמתחיל מעמוד השחר].
ד. ארחות חיים – מצה אסורה אפילו מליל י"ד וכן משמעות המג"א (תעא סק"ו) שהתיר לאכול מצה ביום י"ג.

ה. המנהג שהובא במשנ"ב תעא סקי"ב – מר"ח והטם לכך דהוא שתי שבתות קודם הפסח[1].
ו. ויש עוד מנהג שהובא באג"מ ח"א קנ"ה – שלשים יום קודם הפסח – שמתחילים לדרוש בהלכות הפסח.

וטעם נוסף מצאנו ברוקח 'בערב תאכלו מצות' וכתב ע"ז בפרי חדש אורח חיים סימן תעא וז"ל: משמע דסבירא ליה דאסיר מדאורייתא דהוה ליה לאו הבא מכלל עשה וכההיא דאמרינן בסוף פרק כל שעה ואכלו את הבשר בלילה הזה בלילה אין ביום לא, וליתא, דהתם מייתר קרא אבל הכא דרשינן ליה לקובעו חובה לזמן הזה או לטמא ושהיה בדרך רחוקה כדאיתא בפרק כל שעה (שם כח:) ובסוף פרק ערבי פסחים (קכ.) וכן בירושלמי דריש פרק ערבי פסחים (פ"י ה"א) לא הוזכרה דרשה זו, וכן כתב הרמב"ם שאין איסור אכילת מצה בערב פסח אלא מדברי סופרים, ולכן עיקר דהרוקח מנפשיה אסמכיה אקרא, ודוק, עכ"ל.

מצה שאינה ראויה למצוה

אך לגבי מצות שאין יוצא בהן ידי חובת מצת מצוה, מצינו שכתב הרא"ש במסכת פסחים (פרק י' ס"א) וז"ל: ערבי פסחים סמוך למנחה לא יאכל אדם עד שתחשך. הא דקתני סמוך למנחה לא יאכל הא מקמי הכי אכיל ומי מצי אכיל. חמץ מו' שעות ולמעלה הא אסור מדאורייתא. מצה נמי לא אכיל דאמר בירושלמי (פרק י' הלכה א) האוכל מצה בערב הפסח כאלו בא על ארוסתו בבית חמיו ואי מיני תרגימא הא אמרי' לקמן (דף קז.) דשרי. וצ"ל מצה עשירה דמצי אכיל. דהא דאמרינן דאסור לאכול מצה בערב פסח היינו במצה שראויה לצאת בה ידי חובתו בלילה. וכן נוהג ר"ת בערב הפסח שחל להיות בשבת שהיה עושה סעודה שלישית במצה עשירה, עכ"ל. ומקורו מדברי התוספות בפסחים (צט: ד"ה לא יאכל).

וכך הורה גם השו"ע בסי' תעא ס"ב וז"ל: וקודם שעה עשירית מותר לאכול מצה עשירה, עכ"ל.

ויש לעיין אם בכל המצות שאין יוצאים בהם ידי"ח מצת מצוה – נתיר את אכילתם קודם שעה עשירית, כגון מצות שנאסרו מדין שאינן 'לחם עוני' חלוט ואשישה.

מצה ללא שימור למצוה

ומצאנו במהרש"א (חידושי הלכות פסחים צט:) וה"ה דמצי לאוקמא בבציקות של גוים דאינו יוצא בה י"ח כמ"ש התוס' לקמן ויש לחלק דמצה עשירה לאו טעם מצת מצוה היא ושרי משא"כ בצקות של גוים דטעם מצה היא וק"ל, עכ"ל. **ומדבריו עולה חידוש עצום** – שהמחייב באיסור אכילת מצה אינו 'דיני' דהיינו אם המצה כשירה למצוה או לא, אלא אם יש 'טעם מצה' או לא, ואם יהיה טעם – חל איסור אפילו אם המצה אינה ראויה למצוה.

מצה מבושלת

ובשו"ת האלף לך שלמה[2] (חאו"ח סי' שכב) הביא את דברי המהרש"א הללו, וכתב ע"ז: והנה לפ"ז היה נראה דגם מצה מבושלת אסורה בע"פ דאף דאין יוצאין בה בפסח לאו דאין בה טעם

---

[1] ומצינו ברמ"א (תעא ס"ב) כמה מנהגי חומרא וז"ל: ויש נוהגין שלא לאכול חזרת בערב פסח, כדי לאכול מרור לתיאבון (תא"ו נ"ה ח"ג), וכן ביום ראשון של פסח, כדי לאכל בליל שני לתיאבון. וכן נוהגין קצת למעט באכילת מצה ביום ראשון מהאי טעמא (כל בו). ויש מחמירין עוד שלא לאכול פירות, כדי לאכול החרוסת לתיאבון, ואין לחוש למנהג ההוא. ויש מחמירין שלא לפרר או לשבור המצות בערב פסח, שלא לבא לאכול מהם (מהרי"ו), ואין לחוש גם לזה.

[2] רבי שלמה קלוגר – המהרש"ק - נולד לאביו הרב הגאון יהודה אהרן רבה של עיירה קטנה 'קאמרוב' שמה שהיתה סמוכה לעיר ואם בישראל 'זאמוטש' המעטירה. כבר בשנותיו הראשונות נצנצו בו סימני גאונותו המיוחדת ובהיותו בן שש בלבד הפליא את שומעיו בחידושי תורה מעוררי התפעלות. המלמדים שאצליהם למדו ילדי העיירה לא היו מספיקים לנער המחונן והוא קנה תורה מפי אביו הוא לא הרבה להתוכח עם חביריו אך היה רושם את שפע חידושיו על גליונות. אולם ימי השלוה נפסקו מיד אחר שנהיה בר מצוה, אז נסתלק אביו שהביאו גם לחיי העוה"ז וגם לחיי העוה"ב. הוא הגיע לעיר זאמוטש בה כיהן רבי יוסף הוכגלערנטר הגאון הגדול בדורו בעל "משנת חכמים". לאחר ששוחח עם רבי שלמה הכיר בעל "משנת חכמים" בעלם רך השנים שעתיד להיות אחד מהגדולים אשר בארץ, והוא הכניסו לביתו ולישיבתו והאציל עליו מתורתו. באותה תקופה היה המגיד מדובנה מגיד מישרים בזאמוטש ואף הוא פתח לרבי שלמה שער לאוצרות של עיון באגדתא ובמדרשים. לא ארכו הימים עד שרבי שלמה ישב על כסא הרבנות בעיירה קולקוב הסמוכה ללבוב, זאת ע"פ המלצתו החמה של הגדול בדורו בעל "ישועות יעקב". בשנת תקע"ה נתקבל לאב"ד ור"מ בק"ק יוזעפוף בפולין. בשנת תק"פ נתקבל כרבה של בראדי זאת כאשר רבי אפרים זלמן מרגליות פארה של בראדי דוחק ומאיץ בפרנסי קהילתו לבל יחמיצו את ההזדמנות שגאון כזה יישב בעירם. רבי שלמה קלוגר הרבה לעשות ספרים כמעט עד אין קץ, חלק מהם הם תשובותיו שהשיב לאלפים ולרבבות מכל קצווי תבל אשר בקשו לשמוע ממנו מה יעשה ישראל. חיבה יתירה נודעה לו אף מגדולי החסידות עד

מצה רק מכח דע״י הבישול אזיל ליה תורתא דנהמא ואין עליו תורת לחם אך מ״מ טעם מצה יש בו ולכך הוי כמו בצקות של נכרים דאסור לאכלן מבעוד יום וכן מוכח מדברי התוס׳ גופא מדלא תרצו דהכוונה שלא יאכל מצה מבושלת בע״כ דאף מבושלת אסור כל היום ולא כמ״ש האחרונים להתיר במצה מבושלת, עכ״ל. ומדבריו מבואר כי לא נתיר אפילו מצה שנעשתה ע״י גוי ללא כוונת שימור ע״י ישראל.

ולכאורה היה מקום להקשות ע״ד האלף לך שלמה מהשולחן ערוך סי׳ תסא סעיף ד שכתב וז״ל: יוצא אדם במצה שרויה והוא שלא נימוחה; אבל אם בשלה, אינו יוצא בה, עכ״ל. הרי שלכאורה נראה כי בבישול פקע טעם מצה, אין לומר כן כיון שבאמת אין צורך בטעימת המצה ע״מ לצאת בה כדמצינו בשולחן ערוך (סי׳ תעה ס״ג) וז״ל: בלע מצה, יצא; אבל אם בלע מרור, לא יצא דטעם מרור בעינן וליכא. ועתה נתרץ דכאשר בישלה – פקע ממנה ׳תוריתא דנהמא׳ ונפסלה משם לחם, אלא שיש לומר דלפ״ז אם היו בחתיכות כזית יצא יד״ח מצה כדמצינו בסי׳ קסח ס״י לגבי חביצא, ולא מצאנו שחילקו במצה מבושלת לכזית או פחות, ולכן עלינו ליישב את הקושיא מסימן תסא שפסל מצה מבושלת לסי׳ תעה שהכשיר בלע מצה כתירוץ המשנ״ב בסימן תעה סקכ״ט וז״ל: בלע מצה יצא - בדיעבד דגם זה מיקרי אכילה אף על פי שלא לעסה ולא הרגיש טעם מצה ואף על גב דלעיל בסימן תס״א ס״ד פסקינן דאין יוצאין במבושל ומשום דנתבטל טעם מצה אלמא צריך טעם מצה יש לומר דהתם גרע משום דהפת בעצמה אבדה טעם מצה אבל הכא יש בה טעם אלא שהוא לא הרגיש הטעם בפיו ומ״מ כ״ז בדיעבד אבל לכתחילה יש ללעוס אותה עד שירגיש הטעם בפיו, עכ״ל.

ונראה לומר שאפילו לשיטת האלף לך שלמה אם בישל מצה במרק – שיש לומר דפקע טעם מצה ושריא באכילה ערב פסח.

ספק מצה ספק חמץ

שו״ת האלף לך שלמה (חאו״ח סימן ת) כתב וז״ל: הנה המג״א סי׳ תע״א סק״ו כתב דמצה כפולה ונפוחה אין לאכלו כל היום דשמא מצה הוא עיין שם ולדעתי לא נראה כן כיון דיש פוסקים הובא בב״י ס״ל דאין איסור זמן אכילת מצה רק משעת איסור חמץ ולא מקודם רק דאנן מחמירין לאסור כל היום כדעת אינך פוסקים אבל במצה כפולה כיון דיש אוסרין שלא הוי מצה א״כ הוי ס״ס שמא לאו מצה הוא ושמא מותר לאכול מצה קודם זמן איסור חמץ לכך ודאי אס״ס סמכינן בפרט שלרוב הפוסקים הוי כל איסור זה דרבנן וספק דרבנן להקל מכ״ש ס״ס וז״ב, עכ״ל.

ועל פי יסוד דברים אלו דעבדינן ספק ספיקא עד חצות היום – י״ל דאפילו אם נחמיר את חומרת האלף לך שלמה, עכ״ז נתיר במצה מבושלת לאכלה עד חצות היום.

אך למעשה הפוסקים הקילו במצה מבושלת.

מצה מטוגנת

לגבי מצה מטוגנת יש שלשה מצבים אם טיגנה במעט שמן [רק להגן משריפה] אינו נחשב לכלום, והוי כאופה אחר אופה[3].

ובמידה ונתן שמן בכמות בינונית – נחלקו הפוסקים, הגר״ז וחיי״א מחשיבים כבישול אך הפמ״ג מסתפק[4].

שרבי מאיר מפרמישלן אמר עליו כי ׳ליבו של רבי שלמה כ״כ חם עד שגפרור הנוגע בו – מיד האש אוחזת בו ושלהבת עולה מאליה׳ בשנת תרכ״ט נאסף רבי שלמה קלוגר לעולמו ובכל מקום אשר דבר פטירתו הגיע ערכו מספד לרבים על רבן של ישראל כי איננו.

[3] כ״כ במשנה ברורה סימן קסח ס״ק ס״ט וז״ל: ועיין לקמן בסי״ד בהג״ה דאם נותן במחבת מעט שמן שלא ישרף העיסה לא מקרי טיגון במשקה והוי אפיה גמורה, עכ״ל.

[4] וכ״כ בשער הציון סימן תעא סק״כ וז״ל: ולענין טגון, הגר״ז וחיי אדם מקילים כמו בבישול, ובפרי מגדים מסתפק בזה, ועיין לעיל סימן קס״ח במשנה ברורה סעיף קטן נ״ו, ובשערי ציון שם, עכ״ל. ושם כתב וז״ל: ואם לא בשלם בקדרה אלא

אך לגבי טיגון בשמן עמוק כתבו הפוסקים כי לא גרע מבישול במים ופשוט דחשיב כבישול לדברי הכל.

ספק ספיקא במצה מטוגנת

ועורר בזה הרב ר׳ אריאל סגל שליט״א דנוכל לאכול עד חצות היום מצה מטוגנת בשמן בינוני, וזאת ע״פ יסוד דברי המהרש״ק, דעבדינן ספק ספיקא כי האי, שהרי אית פלוגתא אי טיגון הוי כבישול, ואפילו אם תאמר כי טיגון כבישול – שמא הלכה כהרא״ש שאיסור מצה מתחיל רק מחצות ואילך.

מצה שנעשתה ללא 'עשיה לשם מצוה' [כגון ע"י גוי וישראל משגיח שלא יחמיצו]

מהרש״א אוסר מדין ׳טעם מצה׳ – אע״פ שלשיטתו המצה פסולה למצוה.

ועוד יש לאסור ע״פ שיטת הרא״ה דלא בעינן ׳עשיה לשם מצוה׳ אלא רק ׳שימור לשם מצה׳ – וא״כ הכא מצה כשירה היא (הוב״ד בשעה״צ סי׳ תס סק״ד).

ספק ספיקא במצה שלא לשמה

ולכאורה ע״פ חידושו של האלף לך שלמה – גם כאן נתיר עד חצות, שהרי איכא פלוגתא ממתי מתחיל זמן האיסור, ויש לפנינו ספק ספיקא, שהרי רבים מרבותינו הראשונים חלקו על הרא״ה.

אך בשיעור הקשה עלי הרב ר׳ חיים יו״ט קולסקי שליט״א, שאמנם בדינו של הרא״ה אית פלוגתא אך לא מצאנו שחלקו על המהרש״א ואסר מכח ׳טעם מצה׳ והאיר ה׳ עיני ומצאתי במאירי ריש ערבי פסחים (צט:) וז״ל: ויש שואלים ואף כשתפקיע אכילת מצה לתאבון האיך אפשר לו לאכול והלא חמץ ומצה אסורים לו חמץ מן הדין ומצה ממה שאמר בתלמוד המערב האוכל מצה בערב הפסח כבא על ארוסתו בבית חמיו וא״ת במיני תרגימא והלא בזה לא נאסר וכמו שאמרו אבל מטבל הוא במיני תרגימא כמו שיתבאר ותירצו שלא אמרו כבא על ארוסתו אלא במצה הראויה לצאת בה ידי חובתו **הא מצה עשירה או בצקות של עכו״ם** או של אורז ודוחן לא ובא לאסרם משום מצה לתיאבון והוא הדין אף במיני תרגימא ושלא לאכול מהם אכילה מרובה, עכ״ל. הראת לדעת כי המאירי הבין במפורש דלא כמהרש״א ולשיטתו אין הבדל בין מצה עשירה לבציקות של גוים, ואח״כ הראוני בספר חזון עובדיה (דף רד) שציין למאירי, ואף הביא שכ״כ התוספות רי״ד, ורבינו מנוח.

וא״כ ברור שיש מקום לטעון טענת ספק ספיקא באכילת מצה שנעשתה שלא לשם מצוה עד חצות, שהרי נחלקו אם מצה כזו אסורה בערב פסח מדין טעם מצה, ואף מצינו פלוגתא בין הראשוני אם מצה כזו ראויה למצוה, וכיון שיש מחלוקת ממתי מתחיל זמן איסור האכילה בערב פסח – נקטינן לקולא.

שיטת הרמב"ם והגר"א

וכל מאי דהתרנו אכילת ׳מצה עשירה׳ בערב פסח זה אך ורק לדברי התוס׳ והרא״ש, שתמהו מה נאסר משעה עשירית ואילך דהא ירקות שרי גם משעה עשירית וחמץ ומצה נאסרו גם קודם שעה עשירית ולכן חידשו כי מצה עשירה הותרה קודם שעה עשירית ונאסרה משעה עשירית, אך הרמב״ם כתב בפירושו על המשנה (פסחים פרק י משנה א) וז״ל: סמוך למנחה, כשנשאר מן היום יותר על שעתים ומחצה זמניות, לפי שהעת הנקרא מנחה הוא שנשאר מן היום שעתים ומחצה. וחייבנו כך לפי שאכילת מצה בלילה הראשון חובה, לפיכך מרעיב עצמו כדי שיאכלנה בתאבון. **וזה שמנענוהו מלאכול אינו אכילת פת שהרי אין לו אז פת, לפי שאסור אצלינו לאכול מצה ביום ארבעה עשר עד שיאכלנה בעת המצוה, אלא מנעוהו מלהרבות בשאר מאכלות.** וחייבוהו לאכול

טיגנם במשקה במחבת משמע ממ״א סקל״ו דלא הוי כבישול ומהני ביה תואר לחם כמו לקמיה באופן השני ולפי דעת שארי האחרונים שם אין הכרח לדבריו והנכון שבטיגון לא יאכל בשיש בו תואר לחם כ״א בתוך הסעודה.

כשהוא מיסב כדרך שאוכלין המלכים והגדולים. כדי שיהיה דרך חרות, עכ״ל. הרי שחידש כי אין להרבות בשום מאכל, וכן משמע מדבריו במשנה תורה פ״ו הי״ב וז״ל: וכן אסור לאכול ערב הפסח מקודם המנחה כמעט, כדי שיכנס לאכילת מצה בתאוה, **אבל אוכל הוא מעט פירות או ירקות ולא ימלא כריסו מהן,** וחכמים הראשונים היו מרעיבין עצמן ערב הפסח כדי לאכול מצה בתאוה ויהיו מצוות חביבין עליו, עכ״ל. וכן למד הגר״א בביאורו בסי׳ תמד וז״ל: אבל הרמב״ם פי׳ שם דאירקא וש״ד קאמר דאכילה אסור בהן וכמ״ש בסי׳ תע״א מעט כו׳ וכמש״ש ולכן אין נוהגין ג״כ במצה מבושלת וכ״ה בזוהר פ׳ אמור דסעודה זו נדחית מכל וכל ש״מ דאין תקנה לדבר כלל וכסברא דאין יוצאין בסעודה ג׳ אלא בפת וא״א כלל כנ״ל ועמ״א מ״ש בשם המרדכי וב״ח וכל בו וכן עיקר, עכ״ל. הראת לדעת כי הרמב״ם ביאר כי משעה עשירית אנו מפסיקים להרבות בכל אכילה וההיתר הוא רק לאכול מעט ירקות, ולפי שאי אפשר לקיים סעודה שלישית בפת או מזונות נקט הגר״א שסעודה זו בטילה ולכן המליץ לעשות כעיצה המובאת במג״א סק״א וז״ל: ומ״מ גם בשחרית יפסיק סעודתו לשנים דהא י״א דיוצא בזה (ש״ג המרדכי פ״ק דשבת וב״ח וכל בו), עכ״ל. והובאו דברי הגר״א בשעה״צ סק״א וכתב שם כי משמע שדעת הגר״א נוטה כהרמב״ם.

לסיכום:

השו״ע הורה ע״פ דברי התוספות והרא״ש להתיר אכילת מצה עשירה בערב פסח אחר חצות היום עד שעה עשירית, ולכן המליץ לעשות סעודה שלישית במצה עשירה, אך הגר״א ציין להרמב״ם שממנו מבואר כי לית ליה האי חילוקא דהתוספות ולכן אסור לאכול מצה עשירה בערב הפסח, וכיון שגם אין יוצאים בסעודה שלישית בבשר ודגים – ממילא העדיף הגר״א להפסיק בסעודת השחר, לברך ברכהמ״ז ואחר זמן להמשיכה שוב ואז קיים סעודה שלישית בפת חמץ – רק שאכלה קודם המנחה.

מנהג אשכנז באכילת 'מצה עשירה'

השו״ע נקט כדבר פשוט דשרינן לאכול מצה עשירה ערב פסח ולא חיישינן בזה לטעם מצה, ואפילו בפסח עצמו התיר את אכילתה ולא חייש לחימוץ, אך הרמ״א בשלשה מקומות הזכיר את מנהג אשכנז שלא לאכול מצה עשירה כלל, לא בערב פסח ולא בפסח עצמו.

וז״ל השולחן ערוך ורמ״א (סימן תמד סעיף א): י״ד שחל להיות בשבת, בודקין ליל שלשה עשר. ומבערים הכל לפני השבת, ומשיירין מזון שתי סעודות לצורך השבת, דסעודה שלישית זמנה אחר המנחה ואז אינו יכול לעשותה לא במצה ולא בחמץ אלא במצה עשירה, וצריך לעשותה קודם שעה עשירית. **הגה: ובמדינות אלו שאין נוהגין לאכול מצה עשירה, כדלקמן סימן תס״ב סעיף ד׳ בהגה, יקיים** סעודה שלישית במיני פירות או בשר ודגים כדלעיל סימן רצ״א סעיף ו׳ בהגה.

וז״ל שו״ע ורמ״א (סימן תסב סעיף ד): מי ביצים ושאר משקים, כולם הוו בכלל מי פירות. **הגה: ובמדינות אלו אין נוהגין ללוש במי פירות, ואפילו לקטוף המצות אין נוהגין רק לאחר אפייתן בעודן חמין, ואין לשנות אם לא בשעת הדחק לצרכי חולה או זקן הצריך לזה,** עכ״ל.

וז״ל השולחן ערוך ורמ״א (סימן תסג סעיף ב): ותיקא שהוא תבשיל העשוי משמן ומלח עם קמח, מותר והוא שלא יהא בו מים. **הגה: ולדידן שנוהגין להחמיר במי פירות, גם זה אסור,** עכ״ל.

שלשה טעמים למנהג

ומצאתי שלשה ביאורים במנהג איסור אכילת מצה עשירה:

המקור הראשון למנהג מצאתי בכל בו שהוב״ד בב״י סימן תסב וז״ל: ולאפוקי מאותם שנוהגים שלא לאכול מצה עשירה כלל בשני ימים ראשונים ואף על פי שכתב הכל בו (סי׳ מח י ע״ג) נהגו שלא לעשות מצה עשירה כלל בשני ימים ראשונים דלא אתי לאחלופי בה ולמיכל מינה מצות חובה עכ״ל אין טעם במנהג ההוא לאסור ולגזור גזירה בדבר שלא חששו לו חכמי התלמוד ולא החכמים האחרונים, ע״כ לשון הב״י.

אבל נראה כי אין זהו המקור למנהגו של הרמ״א שהרי הוא אסר לאכול מצה עשירה גם בערב הפסח – והרי אם באת מטעמא דאתי לאיחלופי – אין לך היכר גדול מזה שאסרנו לאכול מצה בערב פסח ואילו מצה עשירה התרנו – וכל בר דעת מבין כי אין יוצא במצה כזו יד״ח מצת מצוה.

ובמשנ״ב בסי׳ תסב סקט״ו הביא שני טעמים וז״ל: דחוששין לכתחילה לסברת הני פוסקים דס״ל דמי פירות בלחודייהו ג״כ מחמיצים וממהרין ג״כ להחמיץ. וגם חוששין שמא נתערב בהם מעט מים דלכו״ע מחמיץ, עכ״ל.

וכיון דעסקנו בהאי האי טעמא דחיישינן לתערובת מים, נקדים בקיצור נמרץ דיני ׳מי פירות׳.

בגמרא מצינו שני דינים לגבי ׳מי פירות׳:

א. מצה שנילושה בהם – אינו יוצא בו ידי חובתו והמקור מדרשתו של רבי עקיבא בפסחים (לו.) אם כן מה תלמוד לומר ׳לחם עני׳ פרט לעיסה שנילושה ביין ושמן ודבש [שהיא לחם עשירים].
ב. מי פירות אינם מחמיצים – והמקור בפסחים לה. ששם אמר רבה בר בר חנה אמר ריש לקיש: עיסה שנילושה ביין ושמן ודבש - אין חייבין על חימוצה כרת. וביאר רב אידי בר אבין טעמא דריש לקיש משום דהוו להו מי פירות, ומי פירות אין מחמיצין.

ובהגדרת ׳מצה עשירה׳ מצינו מחלוקת ראשונים, הרמב״ם נקט כי דוקא בארבעה משקין שהוזכרו בגמרה שהם יין שמן דבש וחלב, נחשבת המצה לעשירה ונפסלת למצוה, אך בשאר משקין היוצאים מפירות לא חשיבי ׳מצה עשירה׳ וכשרים למצת מצוה ונמצא כי רק קולא אית בהו דאינן מחמיצין ואף ראוים למצת מצוה, אך הרמב״ן במלחמות, הר״ן והריא״ז נקטו כי כל מצה שנילושה בכל סוגי ׳מי פירות׳ חשיבא ׳מצה עשירה׳ – וכן הורה השו״ע בסי׳ תסב ס״א וז״ל: מי פירות בלא מים אין מחמיצין כלל. ומותר לאכול בפסח מצה שנלושה במי פירות אפילו שהתה כל היום, אבל אין יוצא בה ידי חובתו מפני שהיא מצה עשירה וקרא כתיב לחם עוני (דברים טז, ג), עכ״ל. וביותר מפורש בסי׳ תסג ס״א וז״ל: מותר לחרוך שני שבלים ביחד, ולא חיישינן שמא יצאו מים מאחת לחברתה, שהם מי פירות ואינם מחמיצים.

לסיכום: הרמב״ם חילק בין דין ׳מצה עשירה׳ הפוסל מצה למצוה, ששיך אך ורק בארבעה משקין חשובים – יין שמן דבש וחלב[5], לבין דין ׳מי פירות אינן מחמיצים׳ ששיך בכל המשקים.

אך השו״ע נקט לעיקר כדיעות שחיברו בין הדינים ונקטו כי כל חומר מן הצומח כגון מי פירות, וכ״ש אם עבר השבחה כגון יין ושמן, וכל חומר משרצים כגון דבש, או מהחי כגון חלב, או אפילו מעופות כגון ביצים – כולם יש בהם קולא גדולה שאינם מחמיצים כלל ועיקר אך מנגד יש בהם חומרא שנפסלים למצת מצוה.

וחשוב לעורר כי רש״י (פסחים לו. ד״ה אין לשין) והראב״ד (בהשגות פ״ה ה״ב) פליגי פלוגתא כפולה בכל זה ונקטו כי מי פירות מחמיצין אלא רק שגורמים לעיסה להחשב ׳חמץ נוקשה׳ שאין חייבים עליו כרת, ולכן לשיטתם יש לבאר את דברי רב אידי בר אבין ׳מי פירות אינן מחמיצין׳ – שאינן גורמים חימוץ מושלם אלא רק ׳חימוץ גרוע׳ ולא עוד אלא שממהרים להחמיץ וכ״כ הטור (סי׳ תסב) וז״ל: מי פירות אין מחמיצין ורבו בזה הדיעות לרש״י אין חייבין על חימוצה כרת אבל חמץ נוקשה הוי ואפילו במי פירות לבדן אסור ללוש[6], עכ״ל.

---

[5] חלב הופיע בדברי ריב״ל.

[6] וכתב הפרישה וז״ל: משום דממהרין להחמיץ יותר משאר מים אפילו מי פירות לחודא ומוקי לפלוגתא דתנא קמא ורבן גמליאל שמביא בסמוך ג״כ במי פירות בלא מים אבל ר״י ור״ת סברי דבלא מים אין מחמיצין ומוקי לפלוגתייהו דתנא קמא ורבן גמליאל דוקא עם מים ועליו אמרו שהחמץ הוא חמץ נוקשה, עכ״ל.

למעשה הורה בשו״ע כי מי פירות אינן מחמיצין אך בתערובת מים מחמיצים מהר יותר ממים וקמח וז״ל: (תסב ס״ב) מי פירות עם מים ממהרים להחמיץ יותר משאר עיסה הילכך אין ללוש בהם; ואם לש בהם, יאפה מיד, עכ״ל.

לסיכום דין מי פירות ומים:

- רש״י – מי פירות לבדן מחמיצים.
- ר״ת – מי פירות אינן מחמיצים כלל אך אם נתן מים מזדרזים להחמיץ.
- רמב״ם – מי פירות אינם מחמיצים ואם נתן בהם מים – מחמיצים כמים.

הכנת מצה עשירה

ויש לעורר כי הבא ללוש עיסה לצורך מצה עשירה כדי לאוכלה בערב פסח – ראוי שלא יטול מי פירות רגילים משום חששא דהרמב״ם שמחשיב את המצה כמצת מצוה[7], ורק יעשנה ביין, ולכאורה יש מקום לחוש שמא נתערב ביין מיעוט מים ובזה כבר נאסר לכתחילה להכין מזה עיסה, והעירני בני יאשיהו ני״ו דלא היא.

א. שהרי ספק רחוק שעירבו ביין אחר גמר התסיסה מים.
ב. והרי לא נשהה בהכנתה כלל אלא נלוש ונאפה מיד, וכל העת היד ממשמשת בבצק ואינה מניחה לו לתפוח.
ג. ואפילו אם עירב בידיו – יש מקום לבאר את דברי השו״ע שהתיר יין מעורב במים - מכח דין ׳ביטול׳ דהיינו שהמים בטלו ביין וכאשר ניתן המשקה בעיסה אין לפני אלא יין וכדדייקינן מדברי השו״ע וז״ל: הואיל וכבר נתבטלו המים ביין קודם שלשו העיסה, עכ״ל. וסברא זו הובאה בביה״ל סי׳ תסב ד״ה הואיל בשם מיעוט אחרונים.
ד. ואפשר לצרף את שיטת הרי״ף והרמב״ם שמי פירות שעירב בהם מים – הדר דינם להיות כמים בלבד ואינם ממהרים להחמיץ, וצירוף זה הובא ג״כ בביה״ל הנ״ל, וכן צירף את הסברא הנ״ל בביה״ל ד״ה אין לגבי מי פירות שנפלו על קמח ונתיבבשו ועתה רוצה ללוש את הקמח במים שנחלקו האחרונים אם יחזור כחם של המי פירות כבראשונה וימהר להחמיץ את העיסה, והיקל הביה״ל ללוש וסמך על הרי״ף והרמב״ם שמחשיבים מי פירות מעורבים במים כמים בלבד.

מי פירות חמוצים

שלטי הגבורים בשם ריא״ז – תפוחים ורימונים חמוצים – מחמיצים, והמג״א בריש סי׳ תסב דחה דבריו, וכן פסק במשנ״ב סק״ג.

שלשה טעמים לפסול 'מצה עשירה'

ומצינו בדברי רבותינו הראשונים שלשה טעמים לפסול ׳מצה עשירה׳ למצות לילה ראשונה.

א. **הטעם הראשון** והמבורר ביותר הוא מדברי הגמרא המפורשים בדרשתו של רבי עקיבא בפסחים (לו.) אם כן מה תלמוד לומר ׳לחם עני׳ פרט לעיסה שנילושה ביין ושמן ודבש [שהיא לחם עשירים] וכן נקט השו״ע.
ב. טעם שני מצינו בדברי הרמב״ן מדברי הפסוק בפרשת ראה (דברים ט״ז ג׳) ״לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עני כי בחפזון יצאת מארץ מצרים למען תזכר את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך״ וכל שלא שייך בחימוץ אינו בתורת מצה,

[7] ומ״מ גם המחמיר כהרמב״ם - יש להקל לאוכלה עד חצות דהוי ספק ספיקא כפי שלמדנו מיסודו של האלף לך שלמה – אליבא דהרמב״ם אמנם מצת מי פירות כשירה למצוה, אך מ״מ יש דעת הרא״ש שגם מצה כשירה שריא עד חצות.

ויסוד זה מבוסס על דברי הגמרא שביארה מדוע אין יוצאים יד"ח מצה בפת אורז ודוחן (פסחים לה.) וז"ל: תנא, כוסמין מין חיטין, שיבולת שועל ושיפון - מין שעורין. כוסמין - גולבא, שיפון - דישרא, שיבולת שועל - שבילי תעלא. הני - אין, אורז ודוחן - לא. מנהני מילי? אמר רבי שמעון בן לקיש, וכן תנא דבי רבי ישמעאל, וכן תנא דבי רבי אליעזר בן יעקב: אמר קרא לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות דברים הבאים לידי חימוץ - אדם יוצא בהן ידי חובתו במצה, יצאו אלו שאין באין לידי חימוץ אלא לידי סירחון, ע"כ. אך הר"ן דחה כי יש לחלק בין מינים שבעצם לא שייכי בחימוץ לבין דרך עיבוד שאין בה חימוץ.

ג. עוד טעם מצאנו בדברי הרמב"ן מהפסוק בפרשת בא (פי"ב פס' יז) "ושמרתם את המצות כי בעצם היום הזה הוצאתי את צבאותיכם מארץ מצרים ושמרתם את היום הזה לדורותיכם חוקת עולם" ולמדנו כי מצה צריכה 'שימור' ומצה כעין זו אינה בתורת שימור.

והמג"א (תעה סק"ה) חילק בנפק"מ בין טעם ראשון דעוני לטעם שלישי דשימור בגוונא דעירב מים במי פירות – לטעמא דשימור המצה כשירה ולטעמא דעוני פסולה.

ספק ספיקא במצה – לאכול עד חצות

סיכום מצבי 'ספק ספיקא' שנתחדשו הכא[מיסוד דברי המהרש"ק בסי' ת]:

- מצה מבושלת שהחמיר בה המהרש"ק והיקלו בה שאר פוסקים – נתיר לאכלה עד חצות.
- מצה מטוגנת שנחלקו בה הפוסקים אי טיגון חשיב כבישול.
- מצה העשויה ממי פירות שהרמב"ם מחשיבה למצה רגילה, ושאר פוסקים פליגי עליה.
- מצה שנעשתה שלא לשם מצוה אך שמרוה מחימוץ שהרא"ה מכשירה, ורבים פליגי עליה.

בכולם, נתיר לאכלם עד חצות מכח פלוגתת הרא"ש והרמב"ן ממתי מתחיל זמן האיסור.

תפריט לשבת ערב פסח

'מסלול חמץ'

סעודה א' – רגיל, בלחמי חמץ.

סעודה ב' – רגיל בלחמי חמץ, להקפיד לסיים לפני סוף שעה רביעית מה שנותר להשליך לבית הכסא או ליתן בדלי שיש בו חומר פוגם.

סעודה ג' – **למחמירים לסעוד בפת ולחם משנה -** מצה שלימה מטוגנת \ מבושלת- חייבים לסיים בשעה עשירית!

למקילים בסעודה שלישית במיני 'מזונות' – מצה עשירה [רק לספרדים] \ מציות שבורות \ קניידלך - חייבים לסיים בשעה עשירית.

למקילים יותר – אפשר בבשר ודגים או אפילו בירקות - ואז אין הגבלה של שעה עשירית, אלא שראוי לחוש לדעת הרמב"ם ולא להרבות באכילה משעה עשירית, ואפילו בירקות[8].

'מסלול פסח'

סעודה א' – ספרדים - מצה רגילה, לאשכנזים הנמנעים מאכילת מצה כבר מר"ח ולספרדי דחייש לארחות חיים שהאיסור מתחיל מהלילה - מצה שלימה מטוגנת \ מבושלת.

סעודה ב' – מצה שלימה מטוגנת \ מבושלת.

---

[8] ויש לעורר כי לשיטת הגר"א אי אפשר לסמוך על קולא זו ולכן העדיף לנקוט כשיטת היראים ולפצל את סעודה שניה לשתים, וחציה ישמש כסעודה שניה והחצי השני ישמש כסעודה שלישית, אך זה ג"כ אינו מוסכם שהרי בפשטות זמן סעודה שלישית הוא מהמנחה ומעלה, ושיטה זו הובאה במג"א אלא שהוא הציע לעשות זאת כתוספת לאכילת סעודת פירות בזמנה.

סעודה ג׳ – למחמירים לסעוד בפת ולחם משנה - מצה שלימה מטוגנת \ מבושלת- חייבים לסיים בשעה עשירית !

למקילים בסעודה שלישית במיני ׳מזונות׳ – מצה עשירה [רק לספרדים] \ מציות שבורות \ קניידלך – חייבים לסיים בשעה עשירית.

למקילים יותר – אפשר בבשר ודגים או אפילו בירקות – ואז אין הגבלה של שעה עשירית אלא שראוי לחוש לדעת הרמב״ם ולא להרבות באכילה משעה עשירית, ואפילו בירקות.

ונזכה לאהבת התורה ולומדיה, נתנאל ברבי שאול ניר

השיעורים נמסרים תמידין כסדרן בס״ד בימי שלישי וחמישי בשעה 11:45 בחדר השיעורים שבעזר״נ של ביהמ״ד ׳מתמידים׳ ברחוב דרכי איש, ופתוחים לכל הלומדים.

תגובות: בטל׳ 0548-411554 מייל: N0548411554@gmail.com

לשמיעת שעורי ההלכה בקול הלשון: 073-2951256 יש להקיש 6 ואח״כ להקיש 1

לשיעורים בנושאים נוספים 073-2951256 ומיד להקיש 9

ובאתר ׳דורשי ציון׳ תמצא את המאמר הזה לקריאה, ועוד רבים ומגוונים.